

O ARABSKÉM NACIONALISMU

JOSEF MUZIKÁŘ

Předpoklady pro vznik arabského nacionalismu

Arabský nacionalismus byl od svého vzniku nacionalismem utlačeného národa a byl značně podněcován vnějšími faktory, zatímco v zemích západní Evropy byl hlavně projevem narůstání kapitalistických výrobních vztahů, a tudíž rezultátem působení vnitřních procesů. Nacionalismus v arabské oblasti Předního východu probíhal v první řadě jako reakce proti cizí nadvládě (nejprve turecké, později britské nebo francouzské) a nikoliv jen jako výraz ekonomického růstu buržoazie.

Evropské koloniální mocnosti, ačkoliv tam vnášely moderní politické a filosofické koncepce vzešlé z rozmachu evropské vědy, sice umožnily některým příslušníkům arabských zemí seznámit se s nimi, udržovaly však u nich archaické předkapitalistické výrobní vztahy a tím také islám.

Pro arabský nacionalismus existovaly koncem 19. století v arabské oblasti Předního východu určité vnitřní podmínky. Místní feudalismus se začal rozkládat, naturální hospodářství bylo vytlačeno peněžní směnou, rostla města, rozšiřovaly se obchodní styky a objevovaly se místní manufaktury a drobné řemeslné závody. Ale ještě se nerozvinul domácí trh v Sýrii, ani v ostatních arabských oblastech nebyl ještě překlenut místní partikularismus, udržovaný při existenci přežíváním náboženské a kmenové struktury, jednotlivé arabské oblasti přicházely do styku jen zřídka, lidé se zde dělili ještě podle příslušnosti k náboženskému vyznání, a již se objevily myšlenky a ideje o společné arabské vlasti, zahrnující nejprve celou oblast Předního východu a záhy nato celý arabsky mluvící svět. Arabský nacionalismus tak od svého zrodu předbíhal dosažený sociální a ekonomický stupeň vývoje arabské společnosti. Jeho prvními nositeli byli křesťanští Arabové, kteří se nacházeli pod silným vlivem evropských myšlenek a ideologií, jež je vzdalovaly arabské společnosti a svými idejemi více vyjadřovali zájmy společnosti relativně rozvinutého kapitalismu. Přistupovali ke své společnosti, jako by dosáhla úrovně Francie nebo Velké Británie. Spoléhali na působení idejí, které přijímali nekriticky bez zřetele na dosažený stupeň vývoje arabské společnosti. Tato recepce cizích stimulů, tento důraz na vědomí a hyperbolizaci vlivu idejí jim umožňovaly dospět k závěru, že arabský národ skutečně existuje, že je pouze uměle rozčleněn a že stačí tyto umělé překážky odstranit a tak umožnit jeho progresivní rozvoj. Tak byly do arabské společnosti vnášeny podněty, pro které nebyla připravena. V době kdy se Francie nacházela na podobném stupni sociálně ekonomického vývoje, její nacionalismus se jako teorie teprve formoval, zatímco v arabské oblasti se nacionalismus začíná již spojovat se socialismem.

A jako se v době lámání feudální struktury projevoval vliv kapitalistické Evropy na formování obsahu arabského nacionalismu, tak v době krize kapitalismu se projevuje vliv socialismu a světové socialistické soustavy. Proto ve vztahu k témuž stupni sociálního, ekonomického a kulturního vývoje v západní Evropě je arabský nacionalismus v předstihu právě pro tyto vnější stimuly a snahu vyrovnat se alespoň v oblasti teorie evropským zemím.

Arabský nacionalismus po celou dobu svého vývoje nese na sobě pečeť svých tvůrců, kteří stáli v čele kulturního obrození Arabů v oblasti Předního východu. A tento jejich vliv se projevoval hlavně v přecenění působení jazyka, ba přímo jeho zbožnění. Ještě Abdurrahmán al-Bazzáz začátkem padesátých let

prohlašuje, že „jazyk je prvořadý článek našeho národního kréda. Je to duše našeho arabského národa a prvořadý aspekt jeho života“.¹⁾

Nacionalismus zde byl hlavně reakcí proti kolonialismu. V arabských zemích buržoazie teprve vznikala a její slabost vůči místnímu feudalismu a kolonialismu jí bránila vytvořit něco nového, co by stmelilo celou společnost. Navíc její zájmy byly dost podobné tomu, co přinášel nenáviděný kolonialismus a to přispívalo k její diskreditaci v národě. A tak arabský nacionalismus, aby se odlišil, aby dospěl k vlastní specifice brutálně potlačované kolonialismem, obrací se k minulosti a hledá v ní *raison d'être* svého národního bytí, a proto tolik historismu a tolik nostalgie po předchozích dějinných obdobích.

To vedlo i k tomu, že arabský nacionalismus byl více reakcí na negativní jev, více usiloval bořit než tvořit nové pozitivní hodnoty. A tento charakter si podržel ještě do nedávné doby, kdy arabský zájem, arabské vědomí, arabský duch, arabský nacionalismus, arabismus byl vymezován a definován především tím, co být nemá a čeho má být zbaven (zde je konkrétní a jednoznačný), ale nebylo tomu tak do konce padesátých let v tom, co by měl být a co je jeho specifickým pozitivním arabským zájmem na rozdíl od ostatních národů. A pokud tento pozitivní arabský zájem byl vymezován, bylo to velmi mlhavě a bez zřetele k existující sociální a ekonomické struktuře jednotlivých arabských zemí.

Islám a arabský nacionalismus

Souběžně s rozvíjením arabského nacionalismu probíhalo i úsilí o reformu a modernizaci islámu. Vliv náboženství byl ještě velmi pronikavý ve všech vrstvách společnosti a tvořil základ politických idejí a koncepcí společnosti. S tím souvisela i aktivizace panislámských tendencí, které v mnoha směrech se staly vážným konkurentem panarabismu.

V západní Evropě náboženství v době nástupu nacionalismu bylo v podstatě oslabeno vlivem rozvoje měst, obchodu a průmyslu. Zde nacionalismus se stal politickým hnutím nastupující třídy, zatímco v arabských zemích buržoazie, soustředěná téměř výlučně v řemeslech a obchodu, byla slabá a navíc musela reagovat na vpád kolonialismu, který nevedl jen k ekonomickému vykořisťování a narušení feudální struktury, ale také ke krizi v islámu. Začaly vzrůstat pochyby o správnosti jeho dogmat. První reakcí na vpád kolonialismu bylo volání po lepších mravech a vysvětlení úpadku arabského světa se hledalo v prvé řadě v úpadku mravů u Arabů. Konečně bylo to přirozené. Vládnoucí ideologie byla náboženská, a protože snahy o reformu a obrodu islámu a růst nacionalistických tendencí probíhaly paralelně, došlo k tomu, že i v nacionalismu etické a psychologické složky byly v popředí. Mnozí nacionalisté se zpravidla měnili v hlasatele zlepšené morálky a v morálním uvědomění spatřovali cestu k obrodě národa a jeho posílení. Tento důraz na etiku, vědomí a ctnosti jako základny nacionalistické ideologie zůstane ještě po dlouhou dobu typický pro arabský nacionalismus. V roce 1958 prezident Násir vymezoval arabský nacionalismus takto: „Arabský nacionalismus, který přýští z vědomí každého arabského jednotlivce, arabský nacionalismus, který ztělesňuje principy bratrství a arabské solidarity, arabský nacionalismus, o němž jsme snili, ale který se zdál nemožný... arabský nacionalismus je nesmrtelný, pokud arabský lid v něj věří a pracuje pro něj.“²⁾ V témže projevu prohlásil, že

¹⁾ *Arab nationalism, An anthology selected and edited with an introduction by Sylvia Haim, University of California Press 1962, str. 182.*

²⁾ *President Gamal Abdel Nasser's speeches and press interviews 1958 (projev z 23. 11. 1958), Káhira, str. 269.*

„arabský nacionalismus je přesvědčení a víra. Je to solidarita, sjednocené vůdcovství... je to zkrátka jednomyslnost arabského lidu v každé arabské zemi“.³⁾ Podobně Mišl Aflak ve svém eseji z roku 1940 napsal, že „nacionalismus, po kterém voláme, je především láska k ostatním... ten, kdo miluje, nehledá důvody pro svou lásku. Jestli je požádán, aby je objasnil, nemůže je vysvětlit jasně. Ten, kdo nemůže milovat vyjma pro nějaký zřejmý důvod, dokazuje, že láska v něm byla oslabena, nebo vymřela“.⁴⁾ Na jiném místě konstatoval: „Nemáme obavy, že nacionalismus se bude srážet s náboženstvím, neboť stejně jako náboženství prýští ze srdce a vychází z vůle boha. Kráčeji ruku v ruce a podporují se navzájem, obzvláště když náboženství představuje génia národa a je v souladu s jeho povahou.“⁵⁾

Není bez zajímavosti pozastavit se nad manifestem, který byl vydán na závěr I. arabského studentského kongresu, jenž probíhal v Bruselu v prosinci roku 1938. Zásady v něm vyjádřené jsou formou i obsahem svérázným druhem vyznání víry v arabský národ. Úvod začíná jako krédo. „Jsem Arab a věřím, že Arabové tvoří jeden národ.“ Edmond Rabbát vymezoval národ takto: „Národ je duše, duchovní princip... sdílet společnou slávu minulosti, mít společnou vůli v přítomnosti, vykonávat společné věci společně, takové jsou hlavní podmínky bytí národa...“⁶⁾ Pro Abdalláha Alajálího arabský nacionalismus „je vědomí o jejich (tj. Arabů) úplné sociální existenci, vědomí, které je vnitřní a ne pouze vnějším objektivním poznáním...“⁷⁾.

Nelze také přehlédnout fakt, že islám vznikl u Arabů a že je s ním spojeno vrcholné období arabských dějin a arabské kultury. V Evropě křesťanství tak těsně nebylo spojováno s národem, s jeho „duchem“, a netvořilo integrální jeho součást a proto také emancipace z jeho vlivu byla rychlejší a ne příliš svízelná.

Islám zanechal všestranně nesmazatelné rysy i na arabském nacionalismu. Ten ovšem nabýval tím více rysů „klasického“ nacionalismu, čím více se zभावoval islámských univerzalistických tendencí. Všimněme si také, že na Předním východě u Arabů-sunnitů je nacionalismus obdařen kolektivním mesianismem (strana *Baas* je nositelem národního poslání), zatímco u Arabů-šitů nebo tam, kde vliv *šítismu* v minulosti je prokazatelný, popřípadě tam, kde přistupují ještě určité historické tradice (faraonismus), myšlenka národního *mahdího*, koncepce jednotlivého hrdiny-vůdce zaměňuje kolektivní mesianismus.

V arabském světě jsou jen ojedinělé tendence k idealizaci předislámského období. Nenalezly valnou odezvu v arabském nacionalistickém hnutí. Jen v Egyptě, ale ten měl slavnou minulost již před příchodem islámu a ta byla již od konce 19. století živě evokována. Proto také tam se projevil největší odpor proti včleňování islámu do nacionalismu a to byl jistě také jeden z důvodů, který přispěl k tomu, že egyptský nacionalismus byl nejpřírodnějším v rámci arabských oblastí a nesl mnoho rysů skutečného nacionalismu.

Víra v boha se mění ve víru v národ a láska k bohu je transformována v lásku k vlasti. Emoční vřelost umožňuje nacionalismu působit jako dočasná náhražka místo náboženství před přijetím racionalistických a vědeckých koncepcí. V Evropě náboženství v době vzniku nacionalismu bylo více oslabeno a proto onen emocionální charakter nebyl tak patrný a nápadný.

Struktura arabské společnosti může umožnit určité zvraty směrem k obnově islámských tendencí v arabském nacionalismu. Jejich eventuální obnovu lze

³⁾ *ibid.* str. 274.

⁴⁾ Mišl Aflak v projevu při příležitosti narození proroka Muhammada v Damašku 1943. Citováno z *Arab nationalism*, op. cit. str. 62.

⁵⁾ op. cit. str. 62.

⁶⁾ *Arab nationalism*, op. cit. str. 104.

⁷⁾ *Arab nationalism*, op. cit. str. 120.

vysvětlit ze samé sociálně ekonomické struktury a její poměrné stálosti. Většina arabských států přes nezměrné úsilí o hospodářskou rekonstrukci a industrializaci nedosáhla předpokládaného tempa a ani vytýčených úkolů. Arabský nacionalismus nutil jeho představitele k určitému plynutí vnitřními zdroji navenek, aby byl uspíšen sjednocovací proces, kromě toho ve většině z nich armáda odčerpávala a ještě odčerpává značné zdroje a také růst obyvatelstva je neobyčejně vysoký. A všechny tyto faktory brání dosažení cílů, které si stanovil dynamický arabský nacionalismus, který si navíc předsevzal tyto velké cíle uskutečnit v co nejkratším časovém období. Arabský nacionalismus uvedl masy do pohybu, vzbudil v nich nadšení neúměrné jeho možnostem a když nesplnil, co slíbil (sociální a ekonomická tvářnost se radikálně nezměnila), nelze očekávat, že dojde k radikálním změnám v nadstavbě. Islám by mohl být pokládán za jev minulosti jen tenkrát, kdyby tato minulost byla v co nejrozsáhlejší měřítku měřítka odklizena a zlikvidována. Jinak může velmi snadno dojít k deziluzi, již mohou využít představitelé muslimského kléru a navodit situaci vhodnou k určité idealizaci předchozího pořádku. Většina lidí je zde spjatá s islámským světovým názorem. Rozšíření vzdělání bylo značné, ale bylo to základní vzdělání, jež nepostačovalo k tomu, aby podstatně narušilo ideje a názory většiny zemědělského obyvatelstva, které v nich bylo po celá staletí vychovááno. Bylo by chybou přehlížet a nedoceňovat i ten fakt, že téměř všichni významní arabští nacionalisté přítomnosti jsou hluboce věřícími muslimy a zájem islámu ve svých politických úvahách a opatřeních neztrácejí se zřetele.

Mířil Afak ve svých prvních pracích charakterizoval islám takto: „Islám je věrný obraz, úplný a opravdový symbol povahy arabské duše, jejich bohatých možností a ušlechtilých náklonností... islám není pouze historická událost, ale je to permanentní tendence v arabském národě...“⁸⁾ President Násir v roce 1960 prohlásil: „Potřebujeme společně založenou na učení islámu, který volá po lásce, přátelství a koexistenci...“⁹⁾ Podobně Ben Bella řekl v srpnu 1963 na sjezdu alžírských studentů: „Náš socialismus je vědecký, ale vychází z našeho arabo-islámského základu. Jsme pro vědecký socialismus. Žádáme však jednu věc: nechte nám našeho boha, našeho Alláha. Pak jsme ochotni jít ještě dále než kterýkoli vědecký socialismus. Řekl jsem to Fidelu Castrovi a jiným odpovědným komunistickým bratřím.“¹⁰⁾

Této skutečnosti si mnohem více byli vědomi v západních státech nejen při analýze poměrů v arabském světě, ale i při určování jejich vztahu k Arabům a k arabskému nacionalismu.

V padesátých letech náboženská složka v arabském nacionalismu byla v pozadí, ale to neznamená, že přestala působit. Existence Izraele, pád monarchie v Egyptě, Iráku, úsilí o řešení sociálně ekonomických problémů, časté politické zvraty a změny odvedly zájem od islámu, ale příklon k sociálním, politickým a ekonomickým problémům ještě v nynějších podmínkách arabské společnosti nemusí znamenat definitivní rozchod s islámem nebo vyloučení možností jeho obnovy jako vlivné politické síly.

Specifické rysy arabského nacionalismu

Na charakter arabského nacionalismu nezůstalo bez vlivu sblížování arabských národů s některými mocnostmi. To se projevilo i na jeho obsahu a jeho interpretaci, zejména bylo-li ono spojení z těch či oněch důvodů silné. Sblí-

⁸⁾ op. cit. str. 62.

⁹⁾ *President G. Abdel Nassir's speeches and press interviews 1960* (projev z 14. dubna 1960), str. 53.

¹⁰⁾ V. Opluštil, *Zákruty alžírské revoluce*, Praha 1966, str. 93.

žení Egypta a Sýrie se socialistickými státy nesporně přispělo k větší váze socialistických myšlenek v arabském nacionalismu, právě tak jako sblížení Tunisu se západními kapitalistickými státy usnadnilo přežívání a existenci liberálních a buržoazních principů.

Také kulturní jednota Arabů se rozkládá podle toho, do které kulturní sféry byly arabské národy vtahovány. Základ kulturní jednoty arabské oblasti projevující se v islámské kultuře byl nahrazován do konce 19. století novými koncepcemi. Ty vznikaly pod vlivem politických nebo kulturních myšlenek, jež vyšly z Francie nebo Velké Británie. I tato skutečnost prohlubovala diference mezi arabskými státy a působí dodnes, kdy přistupují i vlivy socialistických států.

Arabský nacionalismus se dostal do politické akce v době, kdy kapitalismus volně soutěže přešel do monopolního stadia. Buržoazie zde nikdy nebyla takovým hegemonem jako v Evropě. Průmyslová buržoazie (kromě Egypta) se v arabských zemích začala vytvářet teprve po skončení II. světové války, přičemž narážela na téměř nepřekonatelné překážky a její růst probíhal paralelně s růstem třídního uvědomování proletariátu. Buržoazní nacionalismus západoevropských zemí v 19. století je spojen především s průmyslovou buržoazií, která v arabské oblasti byla nepatrná a jen málo vlivná. Hlavními nositeli arabského nacionalismu jsou vrstvy inteligence a armády, které byly mimořádně silně ovlivněny kritikou kapitalistické společnosti a v převážné části se změnily v horlivé vyznavače egalitářských ideálů, sociální spravedlnosti, vlivného státu a plánování a odmítají se plně ztotožnit s kapitalismem a většinou uznávají nezbytnost fundamentálních zásahů do sociální, ekonomické a politické struktury arabské společnosti. Právě vývoj od II. světové války ukazuje na toto zvláštní a významné postavení inteligence a armády ve všech arabských státech.

Žádné historické období z evropských dějin nelze srovnat se situací, ve které se nachází arabský svět od konce 19. století, kdy se v něm srážejí nejrůznější sociální a politické proudy, kříží nejrůznější ideologické koncepce, kdy ekonomická základna se jen nepatrně a pomalu pozměňuje. Mechanické přenášení pojmů z evropského světa může velmi snadno vyústit v hrubé chyby při hodnocení vývoje v arabské oblasti, protože tyto pojmy někdy bezděky (mnohdy velmi často) přivádějí a svádějí k závěrům, jež se daleko více přibližují evropské situaci a evropským podmínkám a k místním podmínkám přihlížejí jen málo nebo vůbec ne. To se vztahuje zejména k nedocenení role inteligence, armády, islámu a místního ekonomického potenciálu pro překonání disparity mezi arabskými a ekonomicky vyspělými státy. Tyto faktory evropský vývoj nepoznal v takovém rozsahu jako zde. V západní Evropě inteligence byla vždy závislá na základní složce vládnoucí třídy (například průmyslové buržoazii), zatímco v arabském světě pro nerozvinutost buržoazie její pouta s ní byla slabší. Téměř ve všech arabských státech buržoazie z jedné strany a inteligence a armáda z druhé byly přibližně rovnocenní partneři, zatímco v evropských zemích buržoazie byla vždy mnohem silnější a inteligence a armáda tvořily jen nepatrnou výše společnosti, která nebyla s to se odpoutat od buržoazie a čelit jí, naopak, byla nucena zůstat v područí jejích třídních zájmů. Nadměrný růst inteligence v arabských zemích začal již za koloniální éry, kdy koloniální mocnosti, aby dokázaly své civilizační poslání, podporovaly určitý stupeň růstu vzdělání, zatímco všestranně brzdily ekonomický rozvoj, petrifikovaly polofeudální vztahy a udržovaly agrární charakter hospodářství. Tato tendence byla nezměrně posílena po získání nezávislosti, kdy konzervativní nacionalisté ve snaze udržet nedotknutelnou sociální a ekonomickou strukturu a současně dostat svému nacionalismu (zakotvenému v principu národního vědomí) začaly rozšiřovat síť škol a výchovných institucí. Tím narůstala inteligence i vzdělání mezi masami bez paralelního ekonomického růstu, resp. kapitalistického

rozvoje, který by alespoň přibližně odrážel růst inteligence, předbíhající zde růst kapitalistických výrobních vztahů. V Evropě buržoazie měla možnost koncepce inteligence usměrňovat, protože ta byla výrazně slabou vrstvou a závislou na ní, ale v arabské oblasti se inteligence stala značně početnější a spojila-li se s armádou, pak buržoazie byla ohrožována.

Nelze také opomenout skutečnost, že podíl maloburžoazie v arabské společnosti byl větší a ta snadno podléhá výkyvům a zvrátům. Její nestálost byla zvětšována bouřlivým vývojem, kterým procházel arabský svět. Navíc její ekonomické postavení se nejen nezlepšovalo, ale zhoršovalo politickou nestabilitou.

Vliv rozpadu SAR na charakter teorie arabského nacionalismu

Rozpad SAR znamená ukončení celé jedné historické fáze arabského nacionalismu, který se svými základními tezemi převážně pohyboval mimo dosah ekonomické a sociální struktury a zpravidla se živil impulsy ze sféry vědomí a opíral se ve svých metodách o vyvolávání emocí a citů. Mohli bychom nazvat toto období podmíněně romantickou fází arabského nacionalismu. Romantické byly cíle, romantická byla nostalgie po slavné minulosti, přeceňování tradic a heroický, ba titánský patos. A rozpad SAR znamená toho konec. Ještě prezident Násir tomu zůstal mnoho poplatný, ale již za existence SAR (téměř na samém jejím konci) si uvědomil neúčinnost těchto hesel ve společnosti, která měla být modernizována a přebudována.

Pro ilustraci stačí uvést výňatek z jeho projevu z roku 1959: „Prapor arabského nacionalismu byl zdvižen v desátém století, když arabské země byly ohroženy invazí a vnějším tlakem. Uvědomily si, že jejich existence závisela na silné víře v arabský nacionalismus a v přívrženectví k němu... volání arabského nacionalismu není nějakým novým voláním, ani to není nově objevené poslání, ale je to hluboce zakořeněný faktor v srdci a v mysli arabského národa.“¹¹⁾ V jiném projevu řekl: „Za dnů Saláhaddína arabský nacionalismus znamenal vítězství nad Tatary, kteří vpadli do Bagdádu a dosáhli Sýrie. Arabský nacionalismus... porazil Tatary - v době, kdy žádná armáda je nemohla porazit.“¹²⁾

Jestli dosud arabský nacionalismus byl vysvětlován výlučným působením jediného faktoru — vědomí, vůle a citů — prostě psychologickým faktorem, pak tato jeho psychologizace se postupně zmenšuje rovněž od konce padesátých let, ale zejména od rozpadu SAR, kdy arabský nacionalismus se mění v jev mnohofaktorový. Arabský nacionalismus přestává být jen výronem citů a mění se v jev ovlivňovaný ekonomickými, sociálními, politickými prvky, zdůrazňuje se mnohem více vliv techniky, modernizace, vědeckých idejí etc. Nacionalismus přestává být jevem s jednou jedinou historií a začíná se členit na etapy. Zájem se zvýšenou měrou soustřeďuje na současnou etapu a současně konkrétní podmínky. Nacionalismus je vymezován potřebami přítomné generace, zatímco minulost i budoucnost ztrácejí svoji magickou přítlačivost, kterou měly doposud. Hroutí se mýtus o jednotné homogenní a kompaktní společnosti, jejíž členové jsou k sobě poutáni citovými vztahy lásky a bratrství a kooperací. Společnost se začíná chápat jako soubor různých zájmů, mnohdy rovnocenných doposud základnímu a rozhodujícímu zájmu „být Arab, cítit jako Arab, vystupovat jako Arab, usilovat jako Arab a myslet jako Arab“.

¹¹⁾ *President G. Abdel Nasser's speeches and press interviews 1959* (projev z 25. dubna 1959), Káhira, str. 217.

¹²⁾ *President G. Abdel Nasser's speeches and press interviews 1958* (projev z 23. listopadu 1958), Káhira, str. 356.

Arabský nacionalismus začíná chápat arabskou společnost jako konfliktní a nikoliv monolitní celek. Vždyť ještě v roce 1959 prezident Násir konstatoval: „Bojujeme proti ohavnému vykořisťování ve všech jeho formách. My nechceme přeměnit vlastníky v dělníky. My chceme přeměnit dělníky ve vlastníky... Láskou a spoluprací mezi všemi občany a kooperací mezi zaměstnavateli a zaměstnanci může být skutečně zlepšení životních podmínek. Zaměstnavatelé by nevykořisťovali zaměstnance a zaměstnanci by nevykořisťovali zaměstnavatele.“¹³⁾

Obecná tvrzení vyklizují pole konkrétní analýze společenských jevů. Konečně je to v podstatě osud všech velkých společenských ideologií, které hyperbolizovaly a povýšily jeden faktor za determinující složku, že při styku se společenskou realitou byly nuceny svůj rozsah rozšířit a uznat závažnost řady jiných složek, které doposud byly opomíjeny anebo vylučovány. Národní pouto se ukázalo jako nepostačující k překrytí veškeré mnohotvárnosti života ve společnosti. Tím tato ideologie začala ztrácet své vnitřní vymezení, svůj počáteční i hraniční bod, které jí poskytovaly výlučnost tohoto zabsolutizovaného faktoru, a její hranice se začaly rozšiřovat.

Nacionalistická ideologie se začíná působením těchto nových faktorů více diferencovat a tudíž poskytuje mnohem méně předpokladů a podmínek, aby se mohla stát jednotným tmelem pro řadu států. Možnosti pro nejrůznější interpretaci touto interpolací jiných složek, které začínají zaujímat rovnocenné postavení s oním dříve zabsolutizovaným principem, jenom narůstají a zmnožují se. U strany *Baas* po rozpadu SAR může sledovat stále se zvětšující počet frakcí a v Egyptě (SAR) tento diferenciační proces je udržován v přijatelných mezích toliko mimořádně významným postavením prezidenta Násira, který sám ve spojení s armádou představuje jednu z nejpodstatnějších složek současné vládnoucí verze arabismu v zemi.

Dřívější principy se mění a tím ztrácejí charakter principů. Ideologie nabývá vysloveně oportunistického charakteru právě vzhledem k tomuto předchozímu zabsolutizovanému principu. Experimentování vytlačuje jednoznačná rozhodnutí.

Ukazuje se potřeba rozšíření sociální základny nacionalistického režimu včleněním nositelů zájmů dalších společenských skupin, které ztělesňují tyto nové faktory a z nich odvozené principy. Dochází k určitému vnitřnímu oslabení postavení prezidenta Násira i strany *Baas*, jejichž prestiž se zmenšuje, protože přestávají být představiteli jedné jediné pravdy.

Arabský nacionalismus, čím více se blížil k šedesátým letům, představoval jakousi výkladní skříň, v níž se vystavovaly ty nejrůznější politické a sociální ideje a teze, které ovládaly svět a shrnovaly v sobě všechny nejlepší a nejdokonalejší vlastnosti. Byla to jakási zesvětštěná forma všech těch vlastností, které jsou připisovány muslimskému Alláhovi. Arabští nacionalisté věřili v dokonalou svobodu a dokonalou rovnost, ve vědu i v historické tradice, v absolutní toleranci, ale i v absolutní a slepou víru v nadčasové principy, věřili v nejvyšší možný stupeň modernizace při současném zachování arabo-islámské kultury. A jedním z důvodů, který umožňuje vysvětlit onu nezměrnou popularitu hlavních jeho nositelů, je fakt, že nacionalistickou teorií nijak nesešňerovali, že jejich systém byl otevřený všem a všemu a usnadňoval začlenění nejrůznějších sociálních vrstev, vytvářel příznivé podmínky ke krystalizaci všech latentních procesů dosud uměle v arabské společnosti potlačovaných a přijatelně vystihoval a odrážel toto přechodné období svým organickým navázáním na specifiku podmínek zdejší společnosti.

Současně však nelze přehlédnout, že v arabském nacionalismu jako celku jsou skryty i konzervativní a reakční rysy a složky. Je to především snaha

¹³⁾ *President G. Abdel Nasser's speeches and press interviews 1959* (projev z 23. března 1959), Káhira, str. 185.

o oživení národních tradic a idejí minulosti, která zpomaluje modernizaci společnosti, zejména jsou-li v čele státu nacionalisté silně prosáklí tradicemi minulosti. Vytahování dávno zetlelých idejí patřících jiným historickým epochám na denní světlo a jejich identifikace s národním „duchem“ pak znesnadňuje asimilování nových progresivních podnětů. Dochází k jakémusi zpětném postupu proti pokroku a modernizaci. Ekonomický vývoj urychluje přejímání a prosazování progresivních sociálních a politických idejí, které pak tyto nacionalisté mnohdy a priori odmítají a tvrdošjně trvají na arabo-islámském systému představ a názorů a tak často je patrná disparita mezi jejich politickými ideály, evokujícími minulost a náboženské zásady, a paralelně vyhlašovanými ekonomickými principy, ztotožňujícími se s nejvyšším možným stupněm modernizace a snahou dohnat co nejdříve technicky a ekonomicky vyspělé státy.

* * *

Pro svou vnitřní bohatost a obsáhlost nelze arabský nacionalismus jednoznačně definovat. V podstatě je tolik arabských nacionalismů, kolik je jeho interpretací, které závisí na jeho četných nositelích a na těch sociálních skupinách, které se dostanou na vedoucí místa v arabské společnosti a hrají pak rozhodující roli při aplikaci jeho základních tezí. Ale bylo by hrubým omylem nevidět, že přes různost interpretací je u všech verzí arabského nacionalismu určitá jednotící základna, kterou je právě onen výchozí princip — arabské vědomí, arabský duch, arabský zájem etc., jenž tvoří jejich svorník. Arabský zájem je premisou, která tvoří základnu logické struktury nacionalistické ideologie. Všichni, kdož povýšili zájem národa na determinující složku, dospívali nutně přibližně k stejným závěrům. A ani jinak být nemohlo. Vytvářeli své koncepce za použití metod formální logiky a když hyperbolizovali a zbožštili zájem arabského národa, pak řada dalších principů je si podobná, a proto také po stránce logické stavby arabský nacionalismus je podivuhodně jednotlív celkem. Ale to je jedna stránka věci. Tato logická struktura je však různě interpretována a interpretace pak závisí nejen na stupni sociální a ekonomické struktury společnosti, ale také na jeho nositelích a jejich postavení ve společnosti a celém charakteru předchozího historického vývoje, který u těchto států nebyl jednotný. Pak tato logická stavba je vyplňována řadou odlišných faktů, čímž dochází k diferenciaci, a proto arabští nacionalisté si mnohdy nerozumějí mezi sebou, ačkoliv užívají tytéž pojmy, mluví tímž jazykem a jejich logické soudy jsou totožné.

Dnešní arabský nacionalismus byl v mnohém reakcí na situaci v padesátých letech, kdy zahraničně politické události a problémy se dostaly do popředí a byla na ně soustředěna veškerá pozornost a energie arabských vlád. Nelze nevidět, že boj proti kolonialismu a sionismu vytvářel příznivé předpoklady, které odpovídaly interpretaci presidenta Násira nebo bašovců, vycházejících z principu vědomí a akcentujících působení vnějších faktorů a složek. Arabský nacionalismus byl neobyčejně stimulován snahou západních mocností včlenit arabské národy do vojenských paktů a vtáhnout je do své sféry vlivu. A v době růstu nacionalismu nic nemůže vyvolat bouřlivější reakci než úsilí o získání vlivu nad národem, který se zrovna přiblížil nezávislosti anebo jí před nedávnem získal.

Ale jako po získání nezávislosti docházelo uvnitř každého státu k narušování národních jednoty, tak byla narušována i jednota dosažená v době boje proti kolonialismu a sionismu. Diferenciace nebyla překonána, ale naopak umocněna a tak zdánlivě paradoxní jev, že čím více se arabské národy stávaly nezávislými, tím více se vzdalovaly jednoty, se ukazuje zcela přirozeným a nevyhnutelným.

Rovněž ekonomická slabost přispívala k myšlence jednoty, která by zmnožila

jejich sílu, zvedla jejich mezinárodní statut a zabránila jejich opětnému ovládnutí. Jestliže však ve světovém měřítku nerovnoměrnost ve vývoji působí v arabské oblasti jako integrační faktor, pak ovšem nerovnoměrnost v rámci této oblasti působí opačně.

Vnitřní proces vytváření jednoty mezi arabskými státy nemůže být dílem pouze jedné generace, která jako by si dala dostaveníčko s osudem (jak prohlásil prezident Násir). Tato koncepce titánské generace je rovněž velmi úzce spjatá s předchozím romantickým obdobím arabského nacionalismu, v němž důraz na hrdinu, vůdce strany nebo stranu samu, ztotožňující se s rolí mesiáše, spasitelů a nositelů zvláštního historického poslání, je příznačný.

Arabský nacionalismus je složitý jev a nelze ho redukovat na základní elementární ekonomické procesy. Je tu kolonialismus, islám, slabá buržoazie, proletariát, v němž jsou silné stopy maloburžoazních představ, méně pronikavé oslabení feudalismu, přelidnění a nedostatek základních zdrojů, které kdysi v evropských podmínkách vyvolaly a umožnily průmyslovou revoluci. U západních kapitalistických států příčinou jejich vzestupu nebyly jen koloniální výboje, které sice byly obrovským stimulem, ale především dostatek uhlí, železné rudy, vyšší stupeň vzdělanosti, pronikavější sekularizace politiky, oslabení vlivu náboženství na mentalitu lidí, vyšší stupeň zhodnocení fyzické práce, rozmach exaktních věd etc. To se pronikavě projevuje v odlišném obsahu arabského a evropského nacionalismu. V Evropě princip individuální svobody a princip neomezeného soukromého vlastnictví tvořily úhelný kámen nacionalismu. V novodobých politických a sociálních koncepcích arabských zemí je nápadný nezáměr o tyto dva stěžejní principy. Nepochybně je to způsobeno nepatrným oslabením feudalismu a značným vlivem islámu, u něhož výchozím bodem je společenství — *umma*. V arabské společnosti střední vrstvy byly slabé, a tak volání po svobodě v hospodářské činnosti nebylo nijak průbojné a pronikavé. V arabském nacionalismu prioritu vždy měla skupina nebo národ a jednotlivec nikdy nebyl tak zdůrazňován jako v evropských poměrech.

Až do rozpadu SAR arabský nacionalismus nesl extenzivní charakter. Jeho představitelé usilovali o jednotu v prostoru, a nikoliv v určitém historicky vymezeném čase, který by odpovídal určitému stupni ve vývoji sociální a ekonomické struktury arabské společnosti. Arabský nacionalismus představoval tak snahu o jednotu bez zřetele k jejímu vnitřnímu obsahu. Sám prezident Násir podlehl zpočátku této tendenci a stal se nejvýznamnějším a nejúspěšnějším politickým představitelem tohoto extenzivního nacionalismu mocně romanticky zbarveného, ale také poskytl důkaz a doklad o jeho praktické neproveditelnosti a o nezbytnosti jeho přehodnocení.

Rozpad SAR ukázal, že tento extenzivní nacionalismus ve skutečnosti nic neměnil a jen konzervoval stávající poměry, aby si neantagonizoval vládnoucí režimy, a dospěl ve skutečnosti k tomu, že princip arabské jednoty se stal cílem sám o sobě. Byla to jednotu pro jednotu. Rozpad SAR přivodil změnu a přechod k intenzivně pojímané arabské jednotě, kde je akcentována složka určitého času a v jeho rámci určitého historicky dosaženého stupně v sociální, politické, kulturní a ekonomické oblasti.

Je to také přechod od hodnocení kvantitativního ke kvalitativnímu, nejen od extenzivního k intenzivnímu. President Násir už neklade jako podmínku pro vytvoření jednoty arabských států jenom rozhodnutí, odhodlání a volní úsilí, ale trvá na určitých fundamentálních změnách zejména v sociální oblasti, aby státy svými politickými režimy a sociálními systémy si byly blízké a rozdíl nepřerůstaly v neřešitelné antagonismy a rozpory mezi nimi.

Od rozpadu SAR přestává arabským nacionalistům záležet na rozsahu, ve kterém jednotu bude realizována, ale záleží jim na jejím obsahu. Arabský nacionalismus usiluje nyní dokázat, že je tím nepřijatelnějším a nejlepší systém, který je s to uspokojit všechny požadavky a zájmy Arabů.

Použitá literatura:

- Jemal Ahmad, *The intellectual origins of egyptian nationalism*, London 1960
M. Berger, *The Arab world today*, New York 1962
Ch. D. C remeans, *The Arabs and the world*, New York 1963
Lorna Hahn, *North Africa, nationalism to nationhood*, Washington 1960
H. Kohn, *Nationalismus und Imperialismus im Vorderen Orient*, Frankfurt 1931
R. Landau, *Islam and the Arabs*, London 1958
V. B. Luckij, *Problema arabskogo jedinstva*, Sovětskaja etnografija, 1, 1957
H. Z. Nuseibeh, *The idea of Arab nationalism*, New York 1956